

STEIN AURÉL

KÜLSŐ TAG

AZ

INDO-PERZSA HATÁRVIDÉK ŐSI TÖRTÉNETE
A FÖLDRAJZ ÉS ÚJABB KUTATÓ-UTAZÁSOK
VILÁGÁBAN

A M. TUD. AKADÉMIA 1934. OKTÓBER 11-ÉN TARTOTT ÖSSZES ÜLÉSÉN
VETÍTETT KÉPEKKEL BEMUTATOTT ELŐADÁS

BERZEVICZY ALBERT

IG. ÉS T. TAG, ELNÖK

MEGNYITÓ BESZÉDÉVEL

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

1935

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
PRESS

INDO-CHINESE
LITERATURE

THE UNIVERSITY OF CHICAGO PRESS

THE UNIVERSITY OF CHICAGO PRESS

LSTEIN AURÉL

KÜLSŐ TAG

1 LAZ

INDO-PERZSA HATÁRVIDÉK ŐSI TÖRTÉNETE
A FÖLDRAJZ ÉS ÚJABB KUTATÓ-UTAZÁSOK
VILÁGÁBAN 7

A M. TUD. AKADÉMIA 1934. OKTÓBER 11-ÉN TARTOTT ÖSSZES ÜLÉSÉN
VETÍTETT KÉPEKKEL BEMUTATOTT ELŐADÁS

BERZEVICZY ALBERT

IG. ÉS T. TAG, ELNÖK

MEGNYITÓ BESZÉDÉVEL

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

1935

FRANKLIN-TÁRSULAT

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT
KÖNYVTÁRA
BUDAPEST

BERZEVICZY ALBERT IG. ÉS T. T., ELNÖK

MEGNYITÓ BESZÉDE.

Akadémiánk tagjai és az érdeklődő közönség is emlékeznek rá, hogy *Stein Aurél* k. tag urat, Akadémiánknak régi jótévőjét már két ízben üdvözölhettük felolvasó asztalunknál, éspedig 1925. januárban, amikor «Legbelsőbb Ázsia földrajzának hatása a történelemben» cím alatt és 1929-ben, amidőn «Nagy Sándor nyomdokain az Indushoz» cím alatt tartott Akadémiánk összes ülésén tanulságos és nagyérdekű előadást.

Világhírű barátunknak 1933-ban Londonban angol nyelven megjelent legújabb terjedelmes művéből, amelyet a kitűnő szerző engedélyével Akadémiánk «Ősi ösvényeken Ázsiában» cím alatt a folyó év tavaszán magyar fordításban gazdagon illusztrálva közzétehetett, közönségünk széles rétegei előtt is ismeretes, hogy Stein Aurél úr 1901 óta folytatott régészeti és földrajzi kutatásait foglalta össze ebben a hatalmas műben, amely három tudományos kutató utazás eredményeit tartalmazza. Ezek közül az első utazást 1900—1901-ben Kínai Turkesztánban, a másodikat 1906—1908 között harminc hónapig távolabb Keleten, végül a harmadikat 1913—1916-ig még messzebb Kelet felé, Kína belsejében tette meg. Ez a hét évre terjedő, 40,000 kilométeren keresztül a Tárím-medencében és a Takla-makan-sivatag déli, valamint északi részén végzett három kutató utazás úttörő, nagyértékű felfedezésekkel gazdagította a Belső-Ázsiában végzett tudományos vizsgálódásoknak eddigi eredményeit.

A mai felolvasásában az illusztris szerző a legutolsó években az előbb említett területtől távol nyugatra eső

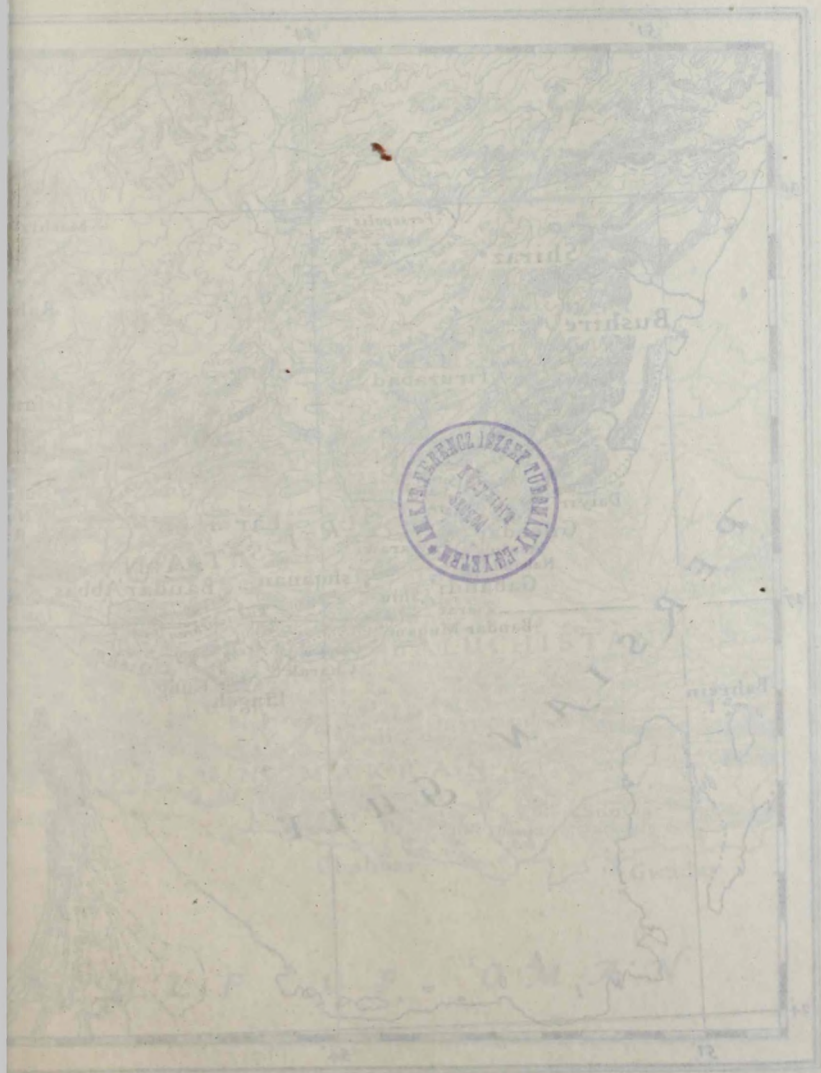
(egyenes vonalban 2000 kilométer hosszúságú) úton végzett kutatásainak eredményeivel lesz szíves bennünket megismertetni.

Már Stein Aurél barátom előbbi előadásai alkalmával megemlékeztem a nagyszerű ajándékokról, melyekben ő Akadémiánk könyvtárát részesítette s melyekkel épp úgy, mint körünkben ismételve tartott előadásaival ő újra meg újra bizonyította azt a példás, törhetetlen hűséget, melyel ő magyar hazájához és Akadémiánkhoz ragaszkodik s melyért mi annál hálásabbak vagyunk, minél magasabbra emelik őt tudományos érdemei a művelt világ közvéleményében.

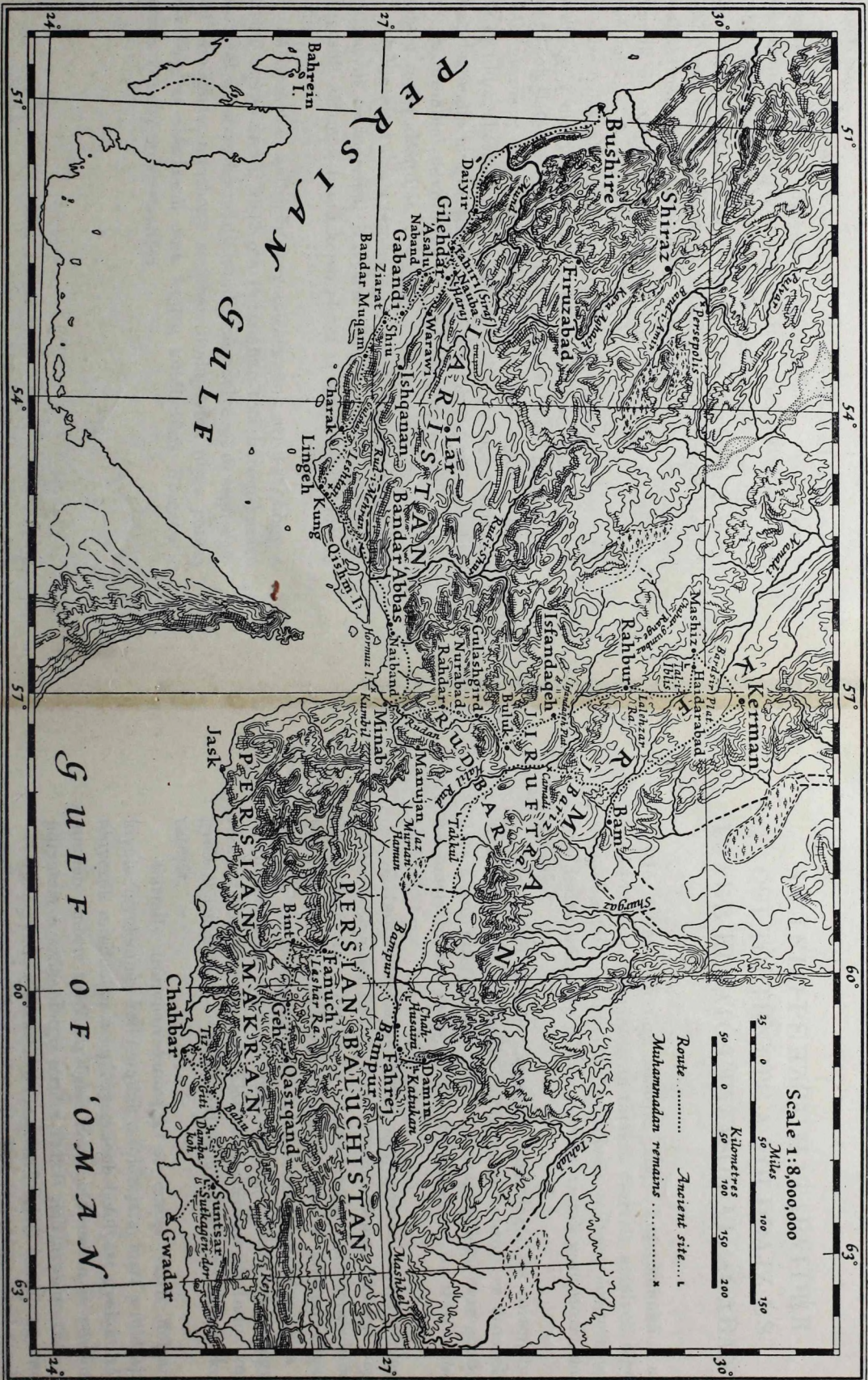
De hálásan akarunk megemlékezni ezúttal is arról a bőkezűségről, mellyel a nagy angol nemzet kitűnő hazánkfíának az ő szolgálatában évek során át fáradhatatlanul tett világraszóló utazásait s azok eredményeinek közlését lehetővé tette. Ez az áldozatkészség kötelezett arra is, hogy mai előadására Nagybritannia magyarországi hivatalos képviselőjét meghívjuk és örömmel üdvözljük. Mr. Eg. Redward urat, a Követség sajtótudósítóját.

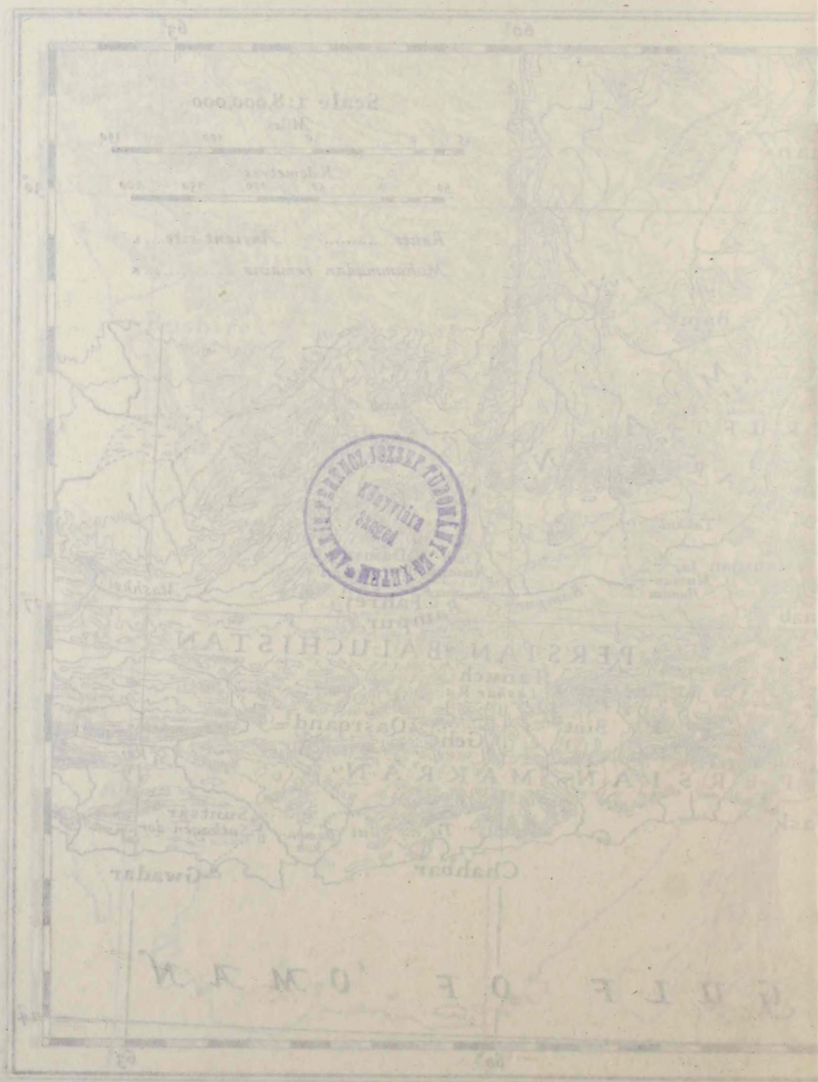
Tekintettel arra a támogatásra, amelyben kitűnő társunk kutatásait az amerikai Harvard-egyetem is részesítette, az Egyesült-Államok itteni képviselőjét is meghívni bátorkodtunk.

Köszönettel kell még megemlékeznünk arról is, hogy a kiváló szerző úrnak 1932 óta Perzsiában tett három kutató utazását a perzsa kormány mindig engedélyével és segítségével támogatta, minthogy azonban Budapesten nincs perzsa követség, az előadásról csak utólag küldhetünk Rómába a perzsa követséghez értesítést.

1878

AZ INDO-PERZSA HATÁRVIDÉK ŐSI TÖRTÉNETE A FÖLDRAJZ ÉS ÚJABB KUTATÓ-UTAZÁSOK VILÁGÁBAN.

Jó szerencsém úgy akarta, hogy kutatómunkám az utóbbi öt év folyamán olyan tájakra vezérelt, amelyek régészeti tekintetben eddigelé úgyszólván teljesen érintetlenek maradtak s különben is csak kevésbé voltak nyugaton ismeretesekek.

Ez a föld a vele kapcsolatos etnológiai és történelmi kérdések révén mindig különösképpen vonzott és érdekelt. Arra a nagykiterjedésű s jórészt sivatagi jellegű övre gondolok, amely India északnyugati határszéle és az ősi Irán között terül el.

Az Indiai Régészeti Intézet megbízásából, majd pedig a Harvard-Egyetem és a British Museum támogatásával végzett kutatásaim a khalkolit, vagyis kő- és rézkorszakbeli őskor sok-sok maradványát tárták fel azon a vidéken. Olyan emlékek ezek, amelyeknek félreismerhetetlen kapcsolata a legkorábbi ismert civilizációkkal — úgy, amint ezeket egyrészt Mezopotámiában és Elamban, másrészt az Indus völgyében ismerjük — rendkívül érdekelheti az őskor kutatóját.

Bármily irányban kutatjuk az ember viselt dolgait, kiváló figyelemmel kell lennünk a földrajzra, mert a földrajzi tényezők mindenkor a leglényegesebb befolyást gyakorolták minden emberi tevékenységre. Ezért elsősorban is vessünk pillantást a szóbanforgó terület fizikai jellemvonásaira.

Ez az Indiát Perzsiától elválasztó óriási terület egyenes vonalban mintegy 2000 kilométer hosszúságban vonul északkeletről délnyugatnak. E föld sokféle művelődési és történelmi érdekessége ifjúkorom óta lebilincselő erővel vonzott

magához. Az indiai kormány szolgálatában töltött hosszú évtizedek alatt jó sorsom megengedte, hogy megismerkedjem e terület fizikai sajátásaival, a Hindukus nagy hegybástyájától le egészen az Indiai-óceán partján elterülő Makrán-sivatag vidékéig.

Az indo-iráni határszél öve alkalmasan osztható három zónára. A legészakibbat nagyjában úgy írhatjuk le, hogy magában foglalja a Hindukus, azaz a legnyugatibb Himálaya láncából délnek alászálló magas hegységeket és a közbeeső tágas völgyeket. E területek vizét a Kábul-folyó gyűjti össze és szállítja az Indusba.

Ez a zóna újabbkori faji és nyelvi képe tekintetében megközelítően egybeesik azzal a területtel, amelynek lakói maiglan — vagy legalább is a legújabb időkig — még dard nyelvek voltak. Az itt elterülő völgyek, magának a Kábul folyónak kivételével, sohasem lehettek országútjai valami nagyobb népmozgalomnak nyugat és kelet között. Magas hegységek választják el őket egymástól, és keletre tőlük az Indus szurdokai és Kasmír hófedte hegyei ugyancsak hatalmas gátat emelnek. E nehezen hozzáférhető völgyekben bizony kevés a művelhető föld. A természet is mintha arra rendelte volna e völgyeket, hogy menedékei legyenek azoknak a törzseknek, amelyeket erősebb néptörzsek kiszorítottak a termékenyebb földekről. Teljes összhangzásban e tájak földrajzával azt találjuk, hogy a dard nyelvű *homo alpinus* jellegű népesség egykor jelentékenyen délebbre terjedt ebben a zónában, mint manapság. A visszavonulásnak ez a folyamata máig is tart. A dard nyelven beszélő régibb lakosság a Kábul folyótól északra mindenütt visszaszorul az életrevaló pathán törzsek elől. Ezek a pathánok az Industól nyugatra elterülő vidéknek legutóbbi hódítói Irán felől.

Más szerepet szánt a földrajz a Kábul folyó völgyének. Ezt a nagy völgyet, termékeny, tágas tájaival a természet is arra jelölte ki, hogy fő országútul szolgáljon Észak-Indiába. Nem ok nélkül nevezték el a híres Khaibar-szorost «India kapujá»-nak. A történelmi idők óta mindenkor arra hatoltak be a Kelet-Irán felföldjeiről leszálló hadak India időleges vagy tartós meghódítására. De nem ez az egyetlen kapuja

Indiának, s ha a nagy népi megmozdulásokat tekintjük, nem szabad túlbecsülnünk jelentőségét.

De ilyen nagyarányú mozgalmakra, mint egész népek vándorlása, sokkal tágabb tér kínálkozott az indo-iráni határtájak második zónájában. Ezt nagyjában így határozhatnók meg: a Kábul folyó völgyének legalsó szakaszaira letekintő Szafid-kóh lánctól délfelé húzódik ez a terület addig a másik régi útvonalig, amely Kandahártól a Khódzsak és Bolánhágókon át vezet le Szindbe az Alsó-Indus mellé. Itt légvonalban mintegy 500 km-nyi távolságra északtól délnek az Indus völgyét Vazírisztán hegyláncai és a Takht-i-Szulejmán lánc szegélyezik nyugat felől. Túl ezen tágas felföldek nyúlnak le egészen Kandahárig. Ebben a széles övben minden korszakban csak olyasféle szívós nomád és félnomád népek élhettek, mint az indo-afghán határszél mentén ma élő vazírok, ghilzaik és más pastu-nyelvű törzsek. E hegyek és fennsíkok éghajlata ugyanis — habár a földművelést nagyon szűkre szabja — legeltetésre meglehetősen kedvező lehetőségeket nyújt. Vannak jelek, amelyek arra mutatnak, hogy nomád török elemek is beáramlottak e vidék hegyi törzseinek népkeveredésébe a középkor idején.

Ezekről a felföldekről több jól ismert útvonalon el lehet érni az Indus melletti termékeny síkságot, így pl. a Kurram, Tócsi, Gumal és más völgyek mentén. Mégsem volt soha fontos szerepük katonai műveletek vagy kereskedelmi forgalom tekintetében. Ennek oka jórészt abban rejlik, hogy gazdaságilag nagyon szegény ez a táj, és hogy fosztogató nép lakja, amint hogy ennek a vidéknek ilyené kellett nevelnie lakóit. A történelem le egészen napjainkig sokat jegyzett fel azokról a portyázásokról, melyekkel a rablásra kész vazírok és egyéb törzsek szomszédsága fenyegetni szokta az Indus jobbpartján lakó békés népeket.

Átszelve a Kandahárt, az egykori Arakhóziát Szinddel összekötő régi útvonalat, az indo-iráni határszél harmadik zónájába érünk. Politikailag ez a terület ma egybeesik a Kalát állam területével. Elsőbb is kopár hegyvidékre jutunk. Jó-kora magasságú hegyei párhuzamos láncokban mintegy 300 km-re nyúlnak északtól délnek. Keleten az Indus síkja ha-

tárolja. Ahol az öntözés el nem éri, merő sivatag ez a síkság, itt-ott cserjékkel borítva. Nyugaton a Helmand és Kharán lefolyástalan medencéinek homok-sivataga terül el. A közbeeső hegyvidéken csak itt-ott van egy-egy kisebb oázis. A fölötté gyér félnomád lakosság a bráhui törzshöz tartozik. Erre a dravida nyelvű és alighanem dravida eredetű érdekes törzsre még majd visszatérek.

Azután körülbelül a Khozdár-oázis földrajzi szélességével jelölt vonaltól ívalakban terjednek szét a hegyláncok mintegy 560 km-re Perzsia délkeleti határa felé. Azt a nagy-kiterjedésű területet, mely magába foglalja e fölötté kopár hegyláncokat és a közbeeső csaknem ugyanannyira sivár, száraz völgyeket, ma *Makrán* néven ismerjük. Ősi görög neve Gedrózia. Az Achemenidák birodalmának legszegényebb és legkevésbé ismert tartománya volt. Csaknem néptelen ez a vidék. Oly szélsőségesen száraz az éghajlata, hogy két négyzetkilométerenként *egy* ember sem él meg rajta. Annnyira ritka lakosság ez, mintha a mai Magyarországon 70,000 ember élne. A víz- és az élelemhiány okozta Nagy Sándor seregének iszonyú szenvedéseit, mikor indiai hadjáratából Gedrózián át vonult vissza Perzsia felé. Csak ily inséggel küzdött hajóhada is, amikor ez az Ikhtyophágok, vagyis a hírhedt «halevők» eliasztó tengerpartja mellett hajózott a perzsa öböl felé. Látni fogjuk, hogy a száraz éghajlat mennyire elősegítette a történelem előtti civilizáció emlékeinek fennmaradását Makrán meglepően nagyszámú romhelyein.

Futtában vázoltam az indo-iráni határszél három zónáját. A három közül a két utolsóban kutattam fel azokat a kő- és rézkorszakbeli romhelyeket, amelyekről szólni fogok.

A Sir John Marshall barátom vezetésével tizenkét évvel ezelőtt az alsó Indus völgyében megindult nagy-kiterjedésű ásátások terelték rá figyelmemet erre az éppenséggel nem kies vidékre. Ezen az Indiai Archaeológiai Intézet költségén végzett ásátások a khalkolitikus művelődés nevezetes romvárosát: Mohenzsodarót tárták fel. Ennek a nagy, történelem előtti városnak a romjai közül napvilágra került keramikus és egyéb maradványok félreismerhetetlen rokonságra vallanak azokkal a régiségekkel, melyeket elébb Szúzában

és más délnyugati-perzsiái khalkolitikus romhelyeken, úgyszintén Anauban, Irán északkeleti határán fedeztek fel a legősibb rétegekben. Szűzában bizonyos mezopotámiai eredetű leletek a Krisztus előtti harmadik évezred kezdetére utalták e rétegeket. Már 1915-ben, harmadik belsőázsiai kutató-utam végén, magam is sok ilyen kő- és rézkorszakbeli festett cserepet gyűjtöttem a Szisztáni sivatag szélvájta romhelyein. Nagyon hasonlítottak ezek a Mohendzsodaróban találtakhoz. Nyilvánvaló volt, hogy a legrégebb ismert indiai műveltséget az elámi és mezopotámiai ősi műveltséggel összekötő láncszemeknek a nyomozása nagy érdekességgé és hálás feladat lesz.

Ennek a feladatnak a megoldását tűztem ki céloomul, amikor 1927. és 1928. hideg évszakaiban az indiai kormány megbízásából expedíciókat vezettem Balucsisztán egész hosszán át le a brit Makrán partvidékére. Nehány évre rá, az indiai régészeti szolgálatból való visszavonulásom után, 1932. és 1933-ban újabb két utazást tettem a Harvard-Egyetem és a British Museum támogatásával, hogy kutatásaimat a perzsa kormány engedélyével kiterjesszem a perzsa Makránba és végig a Perzsa-öböl tengerpartján. Legnagyobbbrészt víztelen és néptelen sivár tájak ezek. A beutazott területek nagyságáról fogalmat ad, ha megemlítem, hogy egyedül az 1927—28-i évben tett utazásomon a Kalát államban és Makránban keletről-nyugatra mintegy 500 km hosszú és északról délnek körülbelül 430 km széles területet kutattam át.

Kutatásaimra a közvetetlen serkentő okot — mint már említettem — a kő- és rézkorszak fejlett műveltségét feltáró fontos mohendzsodarói felfedezések szolgáltatták. Az ugyanekkor Harappában végzett ásatásokból kiderült, hogy Indiában ez a műveltség a Krisztus előtti harmadik évezredben kiterjedt messze fel a Pandzsáb területére. Sir John Marshall *Mohendzsodaro* című nagyszabású műve révén ma már általánosan hozzáférhetőkké váltak az úgynevezett «Indus civilizáció»-t jellegző felfedezések. Örömmre szolgált, hogy dr. Fábri Károly, lelkes magyar útitársam az 1932-i expedíciómon, múlt évi, a Kőrösi Csoma-Társaságban tartott előadásában beszámolt a mohendzsodarói leletekről.

Célom az volt, hogy a mohendzsodarói ú. n. «Indus civilizáció»-nak, és a Közel-Kelet ősi romhelyein egykor virágzott khalkolitikus kultúrának összefüggését kinyomozzam a közbeeső óriási területnek régészeti felderítése útján. Ennek eredményeit ez alkalommal csak futólag vázolhatom. Nem ismertethetem részletesen mind a kinyomozott érdekes történelemelőtti romhelyeket és meg sem kísérelhetem az ott napvilágra került maradványok rendszeres tárgyalását. Mindössze rámutatni kívánok a bejárt egyes területeknek azon fontos romhelyeire, amelyek különösen alkalmasak világot vetni az ott egykor uralkodó történelemelőtti életviszonyokra, és az azóta végbement változásokra.

Az Industól nyugatra ott ismerkedtem meg először történelem előtti telepekkel, ahol nagy romhalmok vonala nyúlik el a dél-vazirisztáni hegyek kopár lába mentén, az indiai határszéli tartomány Déra Ismail Khán kerülete felett. Erősen kimart kopár lejtőiket sűrűn borítják a cseréptörmelekek. A közöttük talált sok festett darabot többnyire geometrikus vagy levélszerű rajzok ékesítik, feketével vörös alapon. Cáfolhatatlan bizonyágai ezek annak, hogy a khalkolitikus időben lakott telepek voltak itt. A halmok nagysága (némelyiknek hossza volt vagy egy kilométer, magassága 30 méter) szembeszökő ellentétben van az alattuk elterülő köves lejtő kopárságával. A vidék fölötte gyér esőzése s a hegyekről öntözésre kapható víz elégtelensége manapság a környéknek csak igen kis részén teszi lehetővé a földművelést. Ily nagykiterjedésű történelem előtti telepek maradványai határozottan arra vallanak, hogy e vidéken valamikor kedvezőbb éghajlati viszonyok uralkodtak.

Másrészt nincs semmi ok arra a feltevésre, hogy magukban a vazirisztáni hegyekben lényegesen különböztek a viszonyok a maitól. A szántás-vetésre alkalmas föld Vazirisztán szűk völgyeiben igen korlátozott. Bármily törzsek éltek is itt, főként csak legeltetésre lehettek utalva — no meg pótlé-
kul a portyázás útján szerzett zsákmányra. A vazírok ilyenféle betörései ellen a brit hadvezetőség újabban a határvédelemnek ugyanazt a Limes-rendszerét alkalmazza, mint a régi római császárság a skót határtól egészen a szíriai és

arabs végeig. A helyett, hogy költséges megtorló expedíciókat indítson a hegyek közé, az indiai katonai parancsnokság valóságos modern *limes*-eket teremtett errefelé. A legutóbbi afghán háború óta kitűnő auto-utak hálózata, néhány nagyobb *castrum* és számos őrhely által védve, épült ennek a kényes határvidéknek ellenőrzésére és a fokozatos pacifikáció érdekében.

A Gumal folyótól, a Rigvedá ősi himnuszaiban megnevezett *Gomati*-től, délre nyiltabb térszínre lépünk. Ahol a Gumal fő mellékfolyójának, a Zhób folyónak a völgye teknővé szélesedik, a mai Sandeman-erőd mellett jelentékeny romhalmok csoportja tanúskodik arról, hogy a történelem előtti korokban hosszú időn át elég nagyszámú lakosság élt itt. A legnagyobb romhelyen, a Périáno-ghundai-n — «boszorkányok dombjáján» — végzett próbaásatásaim a mohendszodaróival rokon khalkolitikus civilizáció maradványait tárták fel. Vályogtéglákból épült szállások romjaiból bőségben kerültek napfényre vörös vagy terrakotta-színű, változatos formájú cserépedények, gondosan díszítve, többnyire geometrikus alakú rajzokkal.

A szállások alatt vagy közelükben elhelyezett halotti urnákban egyebek közt ugyanilyen típusú apró korsókat és csészéket találtam. Kovakőpengék és nyílhegyek, alabástromcsészék és csontszerszámok, mind kőkorbeli hagyaték; közöttük elvétve kisebb rézből készült holmik is akadtak.

Az anya-istennő terrakotta szobrocskái, púpos bikák s a tisztára indiai kultusz más tárgyai — így például a Linga és Joni ábrázolatai — az «Indus civilizáció»-val való közeli rokonságot bizonyítják. A «boszorkányok dombjáján»-ban talált valamennyi keramika egységes jellege bizonyítja, hogy ez a civilizáció hosszú időn keresztül nyilván nem ment át semmi lényeges változáson.

Ily nagykiterjedésű telep hosszú ideig tartó lakottsága különös ellentétben van azzal a ténnyel, hogy manapság az öntözővíz hiánya mily szűk korlátok közé szorítja a földművelést ezen a vidéken. Különös az is, hogy a Périáno-ghundai elnéptelenedése óta lepergett öt évezred — mert körülbelül ennyi ideje lehet, hogy ezt a helyet elhagyta a

lakosság — úgyszólván semmi felismerhető nyomot nem hagyott hátra.

Mindössze kis sírhalmok sorai tanúskodnak róla, hogy azóta is éltek emberek ezen a tájon. Ezek a sírhalmok köves domboldalban vannak egy kisebb khalkolitikus romhely közelében, feljebb a völgyben. Itt alacsony és nagyjában kerek kőrakások alatt rendesen embercsontok némi töredékeit találtam. A madaraknak és vadállatoknak kitett holttestek maradványai ezek. A tetemek mellé helyezett cserépedények a halottnak szánt ételmet tartalmazták. Némelyik kőrakásban vas nyílhegyek és apró vastárgyak voltak. Világosan kitűnt ezekből, hogy e temetői maradványok sokkal későbbiek, mint a romhalmok. Egy szerencsés lelet lehetővé tette e kőrakások korának megközelítő meghatározását. Időszámításunk első századaiból valók. Ilyen leletek közt volt egy korsó, hellénisztikus motívumot gyarlón utánzó domborművű díszítéssel és egy vésett bronz-pecsétgyűrű. Pontosan hasonló kőrakásokat találtam sokhelyütt Makránban és távolabb nyugatra perzsa területen. Ezek sem sokkal régebbi korból valóknak bizonyultak.

Mintegy 130 km-re nyugatnak, Lóralai vidékén, ugyancsak történelem előtti telepek romhelyeit nyomoztam ki. Rána-ghundai romhalmában, melynek földjét jórészen trágyázás céljára kivájták és elhordták, és egyebütt talált színes cserepek bizonyosságot szolgáltatottak arról, hogy az itt létező khalkolitikus telepek később néptelenedtek el, mint a Zhób völgyében. Még sokkal nyilvánvalóbban mutatkozott ez Dabarkót nagy romhalmánál, a ma Thal néven ismert vidéken. Ez a 34 méter magas, természetes dombhoz hasonló halom tágas, nyílt síkság közepén emelkedik. A halom lábának kerülete megközelíti a két kilométert. Próbaásatásokat végeztem itt a domb különböző magasságában. A kultúrretek felhalmozódása — amely mai magasságáig növelte a dombot — kétségtelenül arra vall, hogy történelemelőtti korban, hosszú időn át éltek itt emberek egyfolytában, s időről-időre valószínűleg később is, egészen időszámításunk korai századáig. Az itt talált halotti urnák, terrakotta szobrocskák és egyéb leletek teljesen megerősítették a nagyszámban

talált festett cserepek tanúbizonyságát a romhalom kő- és rézkorbeli eredetéről. A Mohendzsodaróban feltárt fejlett műveltséggel való közeli rokonságra vallott még egy felfedezés. A halom tetejének szintjétől mindössze hat méterre, kemenében égetett nagyméretű téglákból gondosan megépített nyílt vízvezető-csatornát fedeztem fel.

E vidék számos más történelem előtti telepe közül csak Szúr-dzsangal különös kis dombját említem meg, feljebb a völgyben. A próbaásatások tömegével vetették felszínre itt a finom festett cserepeket. Többnyire többszínűek voltak. Díszítésük rajza gondos, készítésük módja külön a többinél. Felöltő volt a mindenfajta megmunkált kovakő nagy sokasága. Apró pengék és egyéb kőeszközök mellett a pusztaszilánkok és kovatómbök sokasága arról tanúskodott, hogy ez a hely hivatásos kőeszköz-gyártók tanyája lehetett nemzedékeken keresztül. Közvetlen közelében volt ez a hely egy ma száraz folyómedernek. Hordalékában sok szerszámnak való kemény követ találtam. Ez is, meg egy rendes forgalmú út melletti fekvése is különösképp alkalmassá tette ezt a helyet a nyersanyag beszerzésére és a kész áruk eladására.

Nyugat felé haladva tovább — apróbb lelőhelyekről nem szólva — Pisín vidékére jutunk. Erre visz el a nagy útvonal Kandahárból, a görögök Arakhóziájából az Indus folyóhoz. Ezen a vidéken a művelhető föld aránya jóval nagyobb, mint Balucsisztán bármely más vidékén. Éghajlata kevésbé száraz s ezért népessége — négyzetkilométerenként hat lélek — sűrűbb, mint a tartomány bármelyik más kerületében. Ennek a kedvező földrajzi helyzetnek tulajdonítható, hogy sok régi romhely van ezen a vidéken. Pisínnek csaknem valamennyi romhalmában található kő- és rézkorbeli festett cserépmaradványok. De mellettük olyanok is, melyek bizonyosságot szolgáltatnak arról, hogy e telepek gyakran a történelmi korokig lakottak maradtak, sőt egyik-másik a középkorig.

Ettől az ősi országtól, melyet Pisíntől fel Quetta nagy helyőrségi állomásáig régi romhalmok szegélyeznek, a következő év decemberében délnek indultam Kalát államba, az indo-iráni határszél harmadik zónájába. Masztung oázisa — Kalát állam legjobban megművelt tája — Quettától mintegy 50

kilométerre, első tekintetre régészeti rejtélynek mutatkozott. Két igen nagy halom a művelt terület alsó széle közelében — Szampur-damb és Szpét-bulandi a nevük — már pusztá magasságával is felkelti figyelmünket. De mind a kettőben csak történelmi korú maradványokra akadtam, megközelítőleg a Parthusi és Szaszanida-korból.

Ennek magyarázata — azt hiszem — abban keresendő, hogy a Masztung-oázisban a földművelést tisztára a *kárézek*, vagyis földalatti öntözőcsatornák teszik lehetővé. Ezek fel fogják a rendkívül kopár hegyek aljában összegyűlő talajvizeket és a felszín alatt elvezetik az alacsonyabban fekvő művelhető földekre. Polybius görög történetíró egyik fontos jegyzetéből tudjuk, hogy az öntözésnek ezt az Iránban szerte elterjedt érdekes rendszerét a népszerű hagyomány annak a kornak tulajdonította, amikor először honosodott meg a perzsa uralom a Közel-Keleten. Bizonyos, hogy történelmi időben honosították meg ezt a rendszert, s ha ezt figyelembe vesszük, a történelemelőtti maradványok hiánya Masztungban csöppet sem meglepő. Az uralkodó éghajlati viszonyok mellett e vidéken a földművelés *kárézek* nélkül csak igen-igen ritka félnomád népséget tarthatott el a történelem előtti időkben.

Ugyanez a magyarázat érvényes Kalátra, az állam főhelyére. Ott is csaknem teljességgel a *kárézekre* támaszkodik a földművelés és sem az oázisban, sem környékén nyoma sincsen történelem előtti romhalmoknak. Annál több van azonban Dzshalaván völgyeiben, a Kaláttól délre fekvő hegyvidéken. Ami ritka földművelés most ott található, az teljesen független a *kárézek*től.

De mielőtt Dzshalavánról szólanék, vessünk futó pillantást Kháránra. A külön hűbéri főnök uralma alatt álló Khárán területe egy kelettől nyugatig 400 km hosszú lefolyástalan medence. Jobbára futóhomok-sivatag ez. A földművelés a ritka eső hirtelen lefutó vizétől függ, s annyira szegényes, hogy állandó falu itt úgyszólván nincs is. De a medencét körülzáró hegyeknek ma roppant sivár völgyeiben számos szilárd kőgátat — *gabar-band*-ot — találunk. Céljuk az volt, hogy összegyűjtsék az esővizet és táplálják az egykor tera-

szos szántóföldeket. Ezek a vízgyűjtők arra vallanak, hogy Kháránnak valamikor sokkal nagyobb volt a népessége. Ma egy lélek sem esik átlagosan egy négyzetkilométerre, s ez a ritka lakosság sem él letelepült életet. Ezek a «gabar-band»-ok alighanem mind történelemelőtti korból valók. E mellett tanúskodik az, hogy Tódzsi romhely közelében, magasan fenn a Badó folyónak rendszeren száraz medre mellett is találtam ilyen vízgyűjtő-gátakat. Már pedig az a romhely a cserépmaradványokból ítélve bizonyosan kő- és rézkorbeli település.

Sokkal több ilyen telep nyomára bukkantam Dzshalaván völgyeiben. Sok bizonyosság szól a mellett, hogy a történelem előtti idők óta szárazabb lett az éghajlat. Ami kevés víz e völgyekben öntözésre kapható, az a mívelhető földnek csak igen-igen kis részét szolgálja annyira-amennyire. A többi a fölötte ritka esőzésre van utalva. Ezért a gyérszámú bráhu lakosság úgyszólván teljesen a vándor pásztorkodásra kényszerül.

Ennek ellenére kő- és rézkorbeli romhelyeket Dzshalaván valamennyi völgyében találtam. Nagy számuk — és gyakran a telepek nagysága is — szembeszökő ellentétben van a vidék mai állapotával. Sokhelyütt feltűnően tömör falakkal megépített «gabar-band»-okat fedeztem fel. Céljuk az volt, hogy tartalékolják a vizet s így biztosítsák az öntözést a manapság teljesen sivatagos völgyekben.

E gátak tervezése és gondos megépítése fejlett műveltségű népre vall. És bizonyos, hogy sokkal nagyobb számú lakosságnak kellett élnie ezekben a völgyekben, mint amennyi a történelmi korban megélhetést találhatott itt. Másfelől pedig elképzelhetetlen, hogy ekkora munkára fecsérleje erejét a gyér nép, ha a medencék rendes megtelésére elégséges esőre oly csekély remény lett volna, mint manapság.

A Hingol felső völgyében, Nál-ban kerültek napfényre elsősorban khalkolitikus maradványok a több mint 30 évvel ezelőtt amúgy «felelőtlenül» történt ásatás révén. Azután itt 1925-ben Mr. Hargreaves rendszeres ásatásokat végeztetett Szohr-damb nagy halmánál és egy nagyon érdekes kis temető gondos feltárásakor sok-sok finom festett cserépedényt han-

tolt ki a sírokból. A holttesteket egészben vagy részben temették el ide. Az itt talált keramikát jellemzi a gondosan készült sokszögű vagy kacsaringós rajz világos alapon, és a gyakori égetés-utáni polichrom díszítés. Az ilyen egészen különleges jellegű keramika Makránnak csak kevés lelőhelyén került felszínre. Hogy kor tekintetében újabb, mint a Balucsisztán és Makrán fő khalkolitikus telepeinek keramikája, ennek sztratigrafiai bizonyítékát szolgáltatották a Sáhi-tump halomnál végzett ásataim Kédzsben, melyekre még rátérek.

A Náltól délre mintegy 160 km-re felfedezett Nundara romhelyen próbaásatások folyamán kiderült, hogy az egész magas halom durván faragott kőből épült házak törmelékéből származott. Bőséggben leltünk itt e romváros omladékai közt *Nál*-i jellegű és többnyire sokszínű festett cserepeket. Világos bizonyossága ez annak, hogy ezek az edények, égetés utáni színezésük ellenére is, mindennapos használatra készültek és nem csupán temetési célra.

Tekintve az egész környék mostani sivatagos jellegét, nehéz elképzelni, hogyan épülhetett ide akkora kőváros, ha csak nem változott azóta az éghajlat. Ugyanilyen gondolatokat ébresztett a nem messzire innét valamivel lejjebb kinyomozott dzsau-i romhalmok csoportja. A fél kilométernél hosszabb és nagymagasságú középső halmon tekintélyes nagyságú kőépületek falmaradványai ütköznek ki a törmelékborította felszínből. Mind a festett cserepek, mind a kőeszközök sokasága bizonyítják e romok khalkolitikus eredetét. Itt is csak úgy, mint a Mehí és Kulli romhalmokon, amelyekről mindjárt szólni fogok, olyan terrakotta figurák kerültek napvilágra, amelyek határozottan bizonyítják az Induson túlról eredő vallási kultusz befolyását.

Mielőtt elhagynók Dzshalavánt, hogy Makrán felé folytassuk útunkat, röviden meg kell emlékezni a Maskai völgyben található sok gabar-band-ról és egy különösen érdekes romhelyről. Ez a Mehí néven ismeretes nagy halom a kis Dzseberi falu öntözött földje közelében van. Az itt talált temérdek festett cserépedényt vörös vagy terrakotta alapra feketével festett rajzok díszítik, köztük gyakoriak az állat- és növénymotívumok. Egy itt feltárt temetkezőhelyen érde-

kes tárgyak kerültek felszínre, amelyek az élők használatából a helyszínén elhamvasztott tetemek mellé vagy magukba a hamvvedrekbe voltak letéve.

Próbaásatásaink tucatjával tárták itt fel mindenütt az anya-istennőnek és a púpos bikának, Siva jelképének terrakotta figuráit. Véglegesen bizonyítják ezek az Indus völgyében élő, árja-kor előtti nép körében uralkodó kultusznak nyugat felé való terjeszkedését. Annál is inkább érdekes a cserepek díszítő mintáinak határozott rokonsága a Szúza és Dél-nyugat-Irán más romhelyein talált kő- és rézkorbelt keramikának jól ismert motívumaival.

A Maskai völgyből könnyűszerrel jutunk el Kolvába, Makránnak történelem előtti telepeken gazdag és épp ezért különösen tanulságos vidékére. Jórészt lefolyástalan, széles, nyitott teknő terül el itt. Hossza megvan vagy 130 km. E medence köti össze a Maskai völgyet a Kédzs völgyével, Makránnak azzal a részével, amely kedvező földrajzi fekvése és termékei révén bizonyos jelentőségre tesz szert. A széles teknőfenék alluviális talaja ugyan magában véve nagyobb-részt termékeny, de a folyók teljes hiánya, az ivóvíz elégtelensége és a gyér esőzés bizonytalansága következtében e nagy területnek csak kis része kerül évről-évre művelés alá. A lakosság nagyon ritka és ez is félig nomád életet él. Annál figyelemreméltóbb az a tény, hogy 17 romhalmot kutattam fel e vidéken — közülük több igen tekintélyes kiterjedésű — s valamennyiben hosszú ideig fennállt történelem előtti telepek nyomait fedeztem fel.

Legnagyobb közülük a Kulli-halom. A felszínét borító temérdek szétmállott kőfal-törmelékek első tekintetre szinte meglepetést keltettek; úgy látszott, mintha természetes dombbal álltam volna szemben. A próbaásatások valóságos kis város romjait tárták fel. Véges-végig a halmon jelentékeny nagyságú építmények kőfalait nyomoztuk ki. A házak falai szabályos alakra faragott és gondosan fektetett homokkő lapokból épültek. A lakások belső berendezése bizonyos tervszerűségről tanúskodik.

Az utolsó lakók által hátrahagyott háztartási eszközök és díszítmények — mint például egy agát- és lapislazuli-

gyöngyökből való finomművű nyaklánc, berakott üveg karperecek stb. — viszonylag igen fejlett kényelmű élet emlékei. Csupa egyszínű, vörös vagy terrakotta alapra festett keramikát találtam itt. A keramikák díszítésében feltűnők a gyakori állatmotívumok, mint pl. a hegyi juhok sorban egymás mellé festett alakjai, amelyenek Szúzából is ismeretesek.

A nyugat-iráni díszítőstílussal való rokonság jele ez, másfelől azonban az istennő-anya és a brahmán bika terrakotta figurái itt is az Indiából eredő vallási kultusz uralmára vallanak. A Nál-típusú cserépdíszítés teljes hiánya igazolja azt a következtetést, hogy Kulli hamarabb néptelenedett el, mint sem e kerámika használatba került. Egyáltalán a Kolva romjainak vizsgálatából merített régészeti bizonyítékok nem hagynak kétséget a felől az itt észlelt kiszáradás felől. Biztos, hogy a vidék éghajlata az itt egykor fennálló civilizáció virágkora óta, azaz vagy 5000 év óta sokkal szárazabbra vált.

Hiába keresnénk ilyen bizonytságot a Kédzs völgyében — a Kolva-teknő természetes folytatásában nyugat felé — kinyomozható történelem előtti telepeken; a kédzsi romhelyek ugyanis mind folyómeder mentén vannak, s ez a folyó rendszeren ma is szállít még vizet; itt-ott ma is öntöznek belőle. Kédzs hosszan elnyúló völgye szükségszerűen mindenkor főútőere volt a népvándorlásoknak, úgyszintén a kereskedelmi forgalomnak a legdélibb Irán és az Indus völgye között. Erre utalta ezt a völgyet nyitottsága, iránya és viszonylagos termékenysége.

Nem kell részletesen felsorolnom a Kédzs folyó és nyugati mellékfolyója, a Nihing mentén fel, egészen a Mánd-erődön túl a perzsa határig mindenütt kinyomozott történelem előtti romhelyeket. De meg kell emlékezni egy érdekes helyről Turbat mellett. Ennek feltárása tanulságos eredményekkel járt.

A megmunkált föld szélén az oázis közepetáján emelkedik a Sári-tump, vagyis «királyi halom» nevű kis romhalom. Magassága mindössze nyolc méter körül van, s így rendszeres próbaátással közepétől le a környező talaj szintjéig átvághattuk. A különböző szintmagasságban talált durva kőfalak és vályogfalak mutatták, hogyan nőtt fokról-fokra a domb

magassága a lakóházak egymást követő pusztulásával. A cserepek — festetlenek és színesek — valamennyi alsó rétegben nagyjából egyforma jellegűek voltak. A festett edények geometrikus díszítései nagyon emlékeztettek az Észak-Balucsisztán khalkolit romhelyein talált cserepekre. A púpos bika terrakotta szobrocskájának nagy számából pedig kétségtelenül kitűnik a lényegében indiai kultusz idáig való terjeszkedése.

De fontosabb volt egy khalkolitikus temetkezőhely felfedezése a halom legtetején. Az egészségben elhantolt tetemet sírtárgyakkal bőven körülrakták itt az őslakók. A tucattájával talált különféle alakú festett cserépedények a halottnak szánt eledelek elhelyezésére szolgáltak. Volt azután számos alabástromkehely és némelyik tetem mellett bronztárgyak, így pl. bélyegzőpecsétek, egy dárdacsúcs és egy bronz fejsze. Néhány apró kovakő-penge is volt mellettük, mintegy jelképi ragaszkodásul egy letűnt kor ősi szokásához.

Bizonyára a hagyományos szokásnak tulajdonítható a halottak mellé elhelyezett cserépedények feltűnő egyformasága, anyag, készítmód és díszítés dolgában. Egy-kettő kivételével valamennyi pohár, katlan, korsó, csésze és kehely csak temetkezési célra készült, nem az élők használatára. Kitűnt ez most véglegesen abból, hogy mindezen edények anyaga igen vékony, törékeny és máskülönben is tökéletlen. Láthatólag sebtében gyártották őket. Figyelemreméltó ugyanannak a díszítő mintának állandó ismétlődése az egyfajta edényeken.

A motívumoknak bizonyos különleges alakokhoz kötöttsége feltűnően megkülönbözteti valamennyi ilyen sírtárgynak szánt készítményt a Sáhi-tump-ban és Makrán többi khalkolitikus romhelyén talált, háztartásra szánt rendes festett cserépedényektől.

Zangiánban, elriasztóan kietlen tájon, a Turbat-oázistól délre, majd pedig az arabs-tenger partján, százával akadtam oly kőrákásokkal jelölt régi temetkezőhelyre, mint amilyeneket már Zhóbban volt alkalmam kikutatni. Az ily sírokban talált kevés csonttöredék oly tetemektől származott, amelyeket előbb a madaraknak és vadaknak tettek ki a későbbi zoroasztrikus szokásnak megfelelőleg. A csontok mellé helye-

zett sirtárgyak tanúsága szerint e temetkezési mód időszámításunk kezdete körüli időkbén dívott.

De sokkal korábbi a Szutkagén-dór nevű romhely azon útvonal mentén, mely a Kédzs folyó balpartján levisz a tengerhez. Az általa elfoglalt kis fennsík úgy keletkezett, hogy lakói az alluviális síkból kiütköző alacsony sziklagerinceket durva, de igen erős kőfalakkal összekötötték, s így szabálytalan négyszöget alakítottak védelmi célból. A talajt a falakon kívül is, belül is borító, jól kiégetett vörös cserepek — anyag, egyszerű geometrikus díszítmény és alak dolgában — olyannyira emlékeztetnek az északi Belucisztán ősi romhelyein talált cserepekre, hogy első tekintetre felismerhető volt e telep khalkolitikus eredete.

A különböző pontokon végzett próbaátadások teljesen megerősítették ezt a feltevést. Pontosán ugyanolyan jellegű urnákat hantoltunk itt ki, mint azokon a romhelyeken. Egyéb leletek is erre az eredetre vallottak.

Szutkagén-dór romjai körül mindenütt meglepő volt a kőszerszámok nagy sokasága, úgyszintén felötlő volt, hogy a finom, festetlen cserepek nagy számához képest milyen ritka a festett cserép. Említésre méltó, hogy a makráni romhelyeken oly gyakori terrakotta figurák itt teljesen hiányoznak és e helyen túl sem találhatóak. Úgy látszik, itt a mai indiai-perzsa határszél közelében véget ért az Indus felől beáramló kultusz befolyása.

Csak egész röviden emlékezhetem meg a Rakhsán-völgyben és a Paróm-medencében, Makrán északi részében kinyomozott történelem előtti településekről. A Rakhsánban ma uralkodó fizikai viszonyokat jellemzi az a tény, hogy a Pandzsgur oázis felett mintegy 200 km-re víz és állandó emberi lakás csak egyetlenegy ponton található: Nág falucskában. Nág kis patakjától körülbelül 20 km-re manapság teljességgel víztelen területen emelkedik a nagy Karguski domb. Körülötte mintegy 800 méter hosszú és 500 méter széles területet borít a khalkolitikus cserepek törmeléke.

Nagyon hasonló viszonyokat figyelhetünk meg Paróm lefolyástalan medencéjében. Ennek a közepén nagy szíkes terület van. Manapság Parómban nincs letelepült lakosság

s csak kis foltokon művelik időszakosan a földet. Mindamellett a makráni helyi védőcsapat apró őrállomásait, amelyek itt és egyebütt a római *limes* módjára őrzik a brit határt, rendesen történelem előtti halmok tetején találjuk. Az őrállomások mai őreinek itt majdan hátrahagyott furcsa emlékei alighanem némi fejtörést fognak okozni a jövő régészeinek néhány évezred múlva.

Makrán sivár tengerparti övéből 1932. januárjában, a perzsa kormány engedélyével és védelme alatt, Perzsiának abba a legszélsőbb délkeleti részébe hatoltunk be, amely a legújabb évekig többé-kevésbé független maradt. Itt jártomban dr. Fábri Károly lelkes magyar tudós utitársamnak erélyes segédkezését élveztem. Dastiári deltaszerű lapos vidékén a határ közelében Damba-kóh-nál több ezer kőrakásos sírt találtunk, pontosan hasonlót a Kédzs-ben említettekhez. Megvizsgálásuk megerősítette az ilyen temetkezőhelyeknek keltezését a parthusi uralomnak megfelelő korszakból. A történelem előtti telepeknek nyomára nem akadtunk sem ezen a fölötté sivár vidéken, sem pedig tovább nyugaton a tengerparton.

Ilyen emlékek hiánya furcsa ellentétben van azzal a ténnyel, hogy érdekes ős mohamedán időből való romokat nyomoztunk ki Gíti hegyi erődjénél a dastiári síkság nyugati vége felett, úgyszintén később Tíz elhagyott kikötőjénél, nem messze a mai Csáhbártól. Fontos tengeri kikötő volt Tíz az ős mohamedán időkben. Sok-sok szép cserép és egyéb maradvány mutatta itt, milyen kiterjedt volt a tengeri forgalom abban az időben a Perzsa-öbölből Indiába és a Távol Keletre. Annál feltűnőbb, hogy sem itt, sem semmi más helyen, ahova későbbi kutatásaim során a Perzsa-öböl partja mentén eljutottam, nem sikerült kinyomoznom történelem előtti telepeknek legcsekélyebb bizonyágát sem.

Ennek a negatív ténynek megvan a maga jelentősége, ha meggondoljuk, mily bőséges bizonyítékokat hagyott hátra e kopár partok mentén a tengeri kereskedelem az iszlámnak hódítása és az arabs hajózási vállalkozásnak fellendülése óta. Tekintve, hogy még Nagy Sándor hajóinak útja is az ikhtyóphágok vagy «halevők» tengerpartja mentén nagy kaland-

számba ment, bajos túlságosan komolyan venni azt az elméletet, amely az Indus-völgy és Szumér között élénk tengeri érintkezést tételez fel a kő- és rézkorszakban.

A történelem előtti maradványoknak ugyanezt a teljes hiányát figyeltük meg a Tíztól a Perzsa-Makrán meredek, kopár dombláncain keresztül északnyugatnak vivő útunkban. Mielőtt útra keltünk ezen a csak nemrégiben lecsendesített területen át, 80 teveháton nyargaló lovas tekintélyes csapatja csatlakozott hozzánk. Erről a védkiséretről a perzsa katonai parancsnokság annak rendje szerint gondoskodott. Kédsztől nyugatra Makrán, úgy látszik, teljesen kívül van a nyugati mondszun-szelek hozta esőzés zónáján, amely valami szerény nedvességet biztosít Brit-Makránnak. Ez a különbség magyarázza meg, miért nem akadt semmi határozott bizonyosága a történelem előtti műveltségnek Perzsa-Makrán szomszédos részében. De mihelyt elértük a nagy teknő szélét, amelyen keresztül a magas hegyek között eredő Bampur folyó hömpölyög a lefolyástalan Dzsász-murián mocsarak felé, egyre-másra fedeztünk fel kő- és rézkorszakbeli romhelyeket és emlékeket. A folyómeder mentén húzódó keskeny, öntözéssel úgy ahogy megművelhető földszalag közelében voltak ezek a maradványok, Bampur falu felett és alatt.

Bampur rombadólt erődje jelzi a perzsa Gedrózia hagyományos főhelyét. A közeli nagykiterjedésű romhalmokban próbaásatásunk bőséges eredménnyel járt. Festett agyagedények, alabástrom csészék, kőszerszámok, apró réztárgyak kerültek ki minden rétegből, úgyszólván már a felszíntől kezdve, le egészen a környező talaj szintjéig. A színes cserépedények formái meg díszítőrajzai — köztük a Szúzában gyakori hegyi-juh ábrákkal — nagyon emlékeztettek a Brit-Makrán khalkolitikus telepein talált s a Nál-típust megelőző keramikára.

Ott, ahol a folyó elhagyja a dombokat, khalkolitikus temetők bőségesen szolgáltatnak érdekes leleteket, különösen finom, festett cserépedényeket. A helyi kultusz túlélésének bizonyoságául szolgál, hogy évezredekkel később ugyanitt temették el halottaikat a helybeli mohamedán lakók. De még fontosabb volt egy kő- és rézkorszakbeli telep temetőjének fel-

fedezése Khurábnál, a folyó balpartja mellett, Bampur fölött. Gondosan készült sírletétek hosszú sora került itt napvilágra : mindegyikben tucatszámra különféle formájú festett fazekasmunkák, napi használatra szánt kő- és réztárgyak. Jószerencsére épségben maradtak e letétek, senki sem bolygatta meg őket, pedig alig egy méter mélységben rejtőztek a föld alatt. A festett cserepek díszítőmotívumai itt is nagyon hasonlók voltak az egyrészt Szúzában, másrészt Sári-tump-ban talált edényekhez. Úgy látszik, a részleges temetkezés volt a tájt szokásban, vagyis hogy a tetemetek előbb kitétek a madaraknak és vadaknak, és csak azt temették el, ami kevés csontjaikból megmaradt.

Azon a ponton túl, ameddig a Bampur folyó vize mostanában még rendszeren eljut, nagykiterjedésű romhalom emelkedik a homokbuckák között, Csáh-Huszainí legelői közelében. A halom felszínéről felszedett, jól kidolgozott kovakőszerszámok sokasága, meg a próbaásatásaink során napvilágra került egyéb leletek is arra vallottak, hogy ez a történelem előtti telep — a legalsó a Bampur folyó mellékiek között — a khalkolitikus kultúra korábbi idejéből való. Ennek bizonyítékai közül itt csak azt említhetem, hogy a többi makráni lelőhelyeken oly gyakori stilizált állatmotívumok itt nem voltak találhatóak a festett cserépedényeken, míg az ezeket díszítő geometrikus minták különösen finom rajzot és meglepő változatosságot mutatnak.

Semmiféle történelem előtti maradványra nem találtunk azon a sivatagi területen, amelyet ez után szelünk át mintegy 250 kilométeres útunkban, innen kezdve addig a helyig, ahol a Kermán hegyei közül alászálló Halil Rúd belevész a Dzsázmurián mocsarakba. Helyenként nagyritkán találtunk egyegy kutat s ugyanott apró romhalmokat. Egytől-egyig oly történelmi korú telepektől származtak, melyek csak a kárézöntözésnek köszönhették létüket. Ezen öntözőcsatornák pedig később legnagyobb részét elpusztultak. Itt is világosan látható volt, hogy a kárézöntözés meghonosítása a kő és rézkor utáni időből való.

Rudbárban, a Halil Rúd folyó végső szakasza mentén elterülő vidéken, már Kermán tartomány területén jártunk.

Ez a föld már jóval túl van az indo-iráni határszélén, és így kívül esik a bennünket ezúttal érdeklő területen. Ezért éppen csak futólag említem meg, hogy a Halil Rúd felé vivő utunkon, mostanában sivatagos földön, megint csak mutatkozni kezdtek a történelem előtti telepek nyomai, a khalkolitikus korú festett cseréptörmelékkel borított térségek. Ugyanabból a korai időből eredő tekintélyes romhalmokat nyomoztunk ki feljebb a folyó mentén Dzsíruft termékeny teknőjében. Következő utazásomban is, 1932 őszén, a khalkolitikus műveltség emlékeivel találkoztam a Kermántól délre és délkeletre levő völgyekben.

Már csak rövid idő marad, hogy érintsem azt a kérdést: melyik a valószínű vonala a védai szanszkrit nyelvet beszélő árja-törzsek vándorlásának, amely törzsek a Kr. e. második évezredben meghódították a Pandzsábot és onnan elterjesztették indo-árja nyelvüket Észak-Indiában és műveltségi befolyásukat az egész indiai félszigeten. Azokra a védai istenségeknek hódoló és nyilván valamiféle szanszkrit nyelvet beszélő törzsekre gondolok, amelyekről a Kr. e. XIV. századból származó hittita ékirások nyomán tudjuk, hogy pásztor életet éltek a Mitanni területen — valahol a mostani Kurdisztánban.

Az árja hódítás nagy népmozgalmáról teljesen hiányoznak a történelmi feljegyzések. Csak feltevés ez idő szerint, hogy ez a népvándorlás a Közel-Kelet ama vidékét is érintette. A régészeti tudomány nem derített még világot erre a kérdésre. Bizonyos azonban, hogy a magukat árjáknak nevező indo-iráni törzsek — amelyeknek körében az indo-európai nyelvek legrégebbi irodalma, a *Rigvéda* himnuszai megszülettek — hódító útjukban nyugatról jutottak el az Indushoz és az «öt folyó földjére». Végleges bizonyosság erre a nyelv. Az Indus-völgy közvetlen szomszédságában nyugat felé a történelem hajnala óta olyan kelet-iráni nyelvet beszélő népesség élt, amely nyelvnek legrégebbi alakja, amiként az avesztai Gáthákban, Zoroaszter szent himnuszaiban fennmaradt, a védai szanszkrit nyelvnek csaknem dialektusául tekinthető.

Földrajzi megfontolások valószínűvé teszik azt a feltevést, hogy, ha az a népvándorlás, amely a hódító véda-tör-

zseket végül az Indus völgyébe vezette, valóságban valahonnan Anatólia felől indult ki, alighanem a közép-perzsai sivatagok széles zónájától délnek haladva jutott el Perzsabaluicsisztán és a Helmand-medence északi részébe. Főként e medence legfelsőbb részéből — amely Arachóziának felel meg — és a szomszédos indo-iráni határszélen át terjeszkedett az árja hódítás az Indus völgyébe. A *Rigvéda* bizonyos himnuszaiban említett s a térképen könnyűszerrel azonosítható egyes folyónevek határozottan arra vallanak, hogy Vazirisztán és a szomszédos völgyek, le az Arghand-áb folyóhoz, az ősi Harahvatí-hoz — a görögök Arachótosz-ához — nagyon is ismeretes tájak voltak e himnuszok költői előtt.

E határvidékkel kapcsolatos még két másik érdekes dolgot kívánok néhány szóval érinteni, mielőtt bevégzem mondanivalómat. Mint már említettem, régészeti bizonyítékunk van rá, hogy ez a határvidék 4—5 évezreddel ezelőtt kevésbé volt száraz, mint ma. Ez talán hozzásegít, hogy megmagyarázzuk azt a határozott különbséget, amely a nyugati Pandzsáb és az Indus völgyének jelenlegi éghajlati viszonyai és a *Rigvéda* énekeiben folyton tárgyalt és regezerűen kifejtett atmoszferikus tűnemények között mutatkozik. Helybeli klimatikus változásra, vagyis kiszáradásra utal e különbség. Fölmerül a kérdés: vajjon nem az esőhordozó délnyugati monszun-szél irányának és kiterjedésének valamely változásával járt-e e kiszáradás az utolsó 3—4 évezred folyamán?

Másik érdekes kérdést vet fel az a tény, hogy az Alsó-Industól nyugatra talált kisszámú, kezdetleges bráhui nép dravida nyelvet beszél. Pedig ez a kopár hegyvidék óriási távolságra van Dél-India rokon dravida-nyelvű népeinek hazájától. Ez a zavarbaejtő megfigyelés talán magyarázatra lel, ha a ma még meg nem fejtett mohendszodarói és harappai pecsétlenyomatokról bebizonyul, — ami eddig csak feltevés — hogy a dravida nyelvnek egyik ősi alakját őrzik. Ebben az esetben a bráhuikat bizvást olyanformán tekinthetjük, mint a széleken megmaradt szegény, félbarbár, nomád atyafiságát annak az Indus-völgyi ősi árja-kor előtti népnek, amely meghódolt az indo-iráni határszélről betörő kevésbé művelt, de

életrevalóbb árja hódítóknak. Említésreméltó, hogy e nyelvről az első alapos tanulmányt magyar tudós írta, dr. Duka Tivadar, az Akadémia tagja, Görgei tábornoknak egykori hadsegéde, brit-indiai szolgálata letelte után.

A vedák-utáni szanszkrit irodalom s az indo-árja kultúra és vallásos gondolat fejlődése bőségesen igazolja, hogy az árja hódítók ugyanakkor, amikor uralmukat és nyelvüket rákényszerítették a belföldi, sokkal haladottabb népre, egyúttal igen-igen hamar sokat át is vettek ennek felsőbbes műveltségéből és vallási kultuszából. Ősrégi illusztrációját látjuk ebben annak a rendkívüli képességnek, amely mindig megvolt a hinduizmusban ősi idők óta, hogy tudniillik magába olvassza és megeméssze az idegen hódítókat.

Befejezésül fűzzük hozzá ehhez, hogy ilyesféle képességről — bár jelentékenyen módosított értelemben — ismét és ismét tanúságot tettek Ázsia és Európa történetében a török faj kicsiny, de szívós erejű néptörzsei. Hiszem, hogy ezek közé sorolhatjuk törzsökös részét azoknak is, akik Árpáddal együtt jöttek be ide magyar földre. Ahol csak fejlettebb műveltséggel érintkezésbe jutottak a meghódított tájakon, azt készséggel átvették. De azért értettek ahhoz is, hogy magukba olvassák e föld korábbi lakóit és beléjük csepegtetvén öröklött politikai szervező érzéküket, új nemzeti egységet tudtak teremteni s megőrizni immár egy évezreden át.

1939/40 1146

